

Міністерство освіти і науки України
Хмельницький інститут соціальних технологій
Університету «Україна»

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ**

Хмельницького інституту соціальних технологій
Університету «Україна»

№ 16

2018

ДОСВІД ПРОВІДНИХ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ЩОДО ПРЕВЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

Л. В. КАЛЬЧЕНКО

На етапі пошуку ефективних рішень проблеми соціального сирітства в Україні цілком логічним є вивчення й усвідомлення досвіду провідних країн світу щодо політики підтримки і допомоги сім'ям із дітьми, превенції дитячого сирітства, попередження випадків бездоглядності та безпритульності дітей і їх соціального захисту.

З цією метою ми звернулися до аналізу наукових досліджень, присвячених процесу еволюції соціальної роботи в західноєвропейських країнах щодо запобігання негативному явищу соціального сирітства та опису практики соціальної допомоги, підтримки та захисту соціально уразливих категорій сімей і дітей. Серед науковців і практиків, дослідження яких присвячені даній проблематиці, варто відмітити наукові доробки В. Барабаша, В. Безлюдної, І. Братусь, В. Вознюк, Л. Волинець, А. Волкова, І. Долі, А. Капської, Д. Козлова, В. Козубовського, Р. Корнюшиної, С. Кубіцького, К. Кузьміна, Н. Леснікової, А. Лященко, Н. Микитенко, М. Ромм та Т. Ромм, Є. Новак, Є. Лозовської, М. Кузнецова, Є. Холостової, М. Целих та інших дослідників.

Необхідно також зазначити, що саме досвід зарубіжних країн з превентивного напрямку соціально-педагогічної роботи щодо розв'язання проблеми соціального сирітства є ще мало дослідженим і систематизованим у вітчизняній науковій теорії та практиці соціальної педагогіки і соціальної роботи. Саме тому основною *метою даної статті* є аналіз досвіду провідних країн Західної Європи з питань превенції та локалізації явища соціального сирітства.

Розпочинаючи аналіз європейського досвіду превенції соціального сирітства, хотілося б наголосити, що в деяких країнах Європи існує низка постанов у сфері шкільного соціального законодавства, які визначають сім'ю як соціальний інститут, що виконує важливі біологічні, економічні соціально-політичні функції. Саме тому, з нашої точки зору, важливо звернути увагу на формування сімейної соціальної політики зарубіжних країн як офіційного превентивного механізму в практиці запобігання негативному явищу соціального сирітства.

Аналізуючи досвід суспільної практики економічно розвинених країн Західної Європи щодо розв'язання проблеми дитячого сирітства, ми звернули увагу на історичне дослідження М. Ошаніна [1], який, вивчаючи історію організації догляду за сиротами в західноєвропейських країнах на початку ХХ ст., виділяв два підходи державної влади щодо вирішення проблеми сирітства – *романський і протестантський*.

Автор зазначав, що у таких країнах як Італія, Франція, Іспанія, Австрія та Росія, що належали до *романської системи*, організація піклування про сиріт була справою уряду держави. Для такої системи притаманним було збільшення кількості великих виховних будинків, що займалися прийомом немовлят із бідних сімей, батьки яких не в змозі були забезпечити можливість залишатися дітям у сім'ї. На думку їх перших засновників, ці будинки повинні були сприяти зменшенню дітовбивства в країні. Однак багаторічний досвід діяльності цих закладів показав, що такі виховні будинки відрізнялися високим показником смертності дітей з різних причин.

У таких же країнах як Німеччина, Швейцарія, Швеція, Данія існувала так звана *„протестантська система піклування“*, характерними рисами якої були: невелика кількість виховних будинків, повільне збільшення кількості дітей у них, низька смертність дітей, які виховувалися здебільшого під наглядом громади або місцевих організацій. Уряд цих країн приходив на допомогу в особливо важких ситуаціях, коли не вистачало коштів для догляду за дітьми. Організація піклування залишалася у веденні громади [1, с. 26]. На думку М. Ошаніна саме протестантська система, в порівнянні із романською, була найбільш перспективною і, фактично, доводила необхідність залучення громади, а також ефективність дій суспільних інституцій у справі попередження соціального сирітства.

Необхідно відмітити, що, як показує аналіз наукових джерел, видатні діячі різних країн Європи приділяли увагу пошуку ефективних моделей подолання явища соціального сирітства, його превенції, розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, які потрапили у складні життєві обставини. Так, за свідченням Н. Басова [2], С. Кубіцького [3], П. Циткілова [4], у Франції XVII ст. існували сирітські будинки, що утримувалися як за рахунок уряду, так і за рахунок благодійних коштів громад і департаментів. Тобто, до справи попередження сирітства і захисту вразливих категорій дітей, окрім держави, поступово долучалися і громадяни-благодійники. Розвиток приватної благодійності у Франції традиційно пов'язують із ім'ям Вінсента де Поля, який заснував орден лазаристів, що в середині XVII століття відкрив у Парижі притулок для сиріт. Перед революцією 1789 року у Франції було відкрито 2185 суспільних закладів допомоги, в яких отримали прихисток 400 тисяч дітей-знайд. ... [4, с. 162].

В XIX столітті у всій Франції відкривалися і спеціальні колонії для бідних, безпритульних дітей-бродяжок, що утримувалися на кошти держави. Широке розповсюдження, не лише у Франції, а й у всій Європі, отримали також денні притулки для дітей, що мали назву дитячих садків та утворювалися для дітей, чий батьки були зайняті на виробництві, з числа найбідніших прошарків населення. Це були перші заходи превентивних дій держави щодо запобігання явищу соціального сирітства. Старші діти навчалися в цих садках азам ремесла, шиття, в'язання тощо. У середині XIX століття мережа денних притулків у Франції складалася із 400 закладів [2, с. 147].

Необхідно відмітити, що Франція була першою країною Європи, яка ще в XIX ст. пережила різкий спад народжуваності та скорочення чисельності населення. Вона першою в 30-х роках минулого століття почала проводити політику захисту сім'ї. Ясла та дитячі садки стали ключовим елементом сімейної політики. Навіть у часи кризи, коли люди опинялися без роботи або заробляли менше, держава продовжувала піклуватися про дітей [5, с. 14], опікуватися справами захисту сімей із дітьми, що стало основою становлення й розвитку політики превенції соціального сирітства в країні.

У сучасній Франції, поруч із популярними здавна яслами та дитячими садками, існує система ясельних груп для малят трьох-п'яти місяців від народження. Ці заклади субсидюються державою й дуже допомагають у соціалізації дітей. У таких закладах працюють компетентні й кваліфіковані вихователі (до кількох осіб одночасно на групу). Ясла відкриті з 7.30 до 18.30, що дає батькам змогу працювати. Цікавим і дієвим рішенням французького уряду з підтримки батьків є інститут «державної няні», так званої денної няньки, акредитованої державою, яка може взяти доглядати до себе додому не більш чотирьох малят. Батьки їй платять, але натомість мають від держави податкові пільги й субсидії – від 150 до 300 євро на місяць. Завдяки такій системі ніхто у Франції не наймає няньок нелегально. Дехто (близько 2%) запрошує няньку до себе додому [3, с. 150]. Все це, з одного боку, дозволяє контролювати і регламентувати діяльність інституту губернерства, а з іншого – є однією з форм підтримки сімей з дітьми, батьків у виконанні ними батьківських функцій, спрямованої на попередження дитячої бездоглядності та можливого розвитку ситуації ризику соціального сирітства.

Підтримка одиноких матерів є ще одним напрямом превентивної політики Франції щодо запобігання явищу соціального сирітства. Одинокі мами отримують спеціальну допомогу перші три роки після народження дитини, окрім загальної державної допомоги, що сплачується всім родинам з дітьми до їх повноліття. Податкова політика країни створює ситуацію, за якої одиноким мамам не вигідно додатково працювати, навіть у режимі тимчасової неповної зайнятості, і вони всіляко можуть присвятити себе догляду й вихованню дитини [6, с. 292]. Всі ці заходи, у свою чергу, зменшують ризик виникнення ситуації відмови від дитини, запобігають соціальному сирітству.

Досліджуючи європейську історію становлення і розвитку превентивної практики запобігання дитячому сирітству, слід зазначити, що в **Німеччині**, наприкінці XVIII ст., існували сирітські будинки, якими керувала держава, але внаслідок їх сильної критики багато з них було закрито. Хоча пізніше вони знову почали створюватися, тому що влаштування сиріт у приватні сімейства не завжди було можливим. Із початком XIX століття стали активно утворюватися благодійні спілки й організації Німеччини, які зосереджували свою увагу на допомозі безпритульним дітям, серед яких найбільш відомим був «Союз із захисту дітей від жорстокого поводження й експлуатації» у Берліні [7, с. 12-13; 2, с. 156]. Цей приклад підтверджує факт залучення жителів громади до участі у вирішенні проблеми покинутих дітей, адже навіть у ті часи мова йшла про створення недержавних організацій, які виступали активними суб'єктами місцевої спільноти у вирішенні проблем соціального сирітства, допомоги дітям-сиротам у їх становленні та захисті.

У сучасній Німеччині превентивна стратегія реалізується соціальними службами для дітей, підлітків і родин, що поєднуються поняттям «дитячо-підліткова допомога». Робота з дітьми і підлітками розділяється на два аспекти: турбота про підлітків і допомога у вихованні [3].

Турбота про підлітків охоплює всі заходи щодо організації вільного часу або дозвілля дітей і підлітків: діяльність молодіжних центрів, робота в молодіжних організаціях, робота в галузі освіти молоді, сприяння і допомога спортивному руху, будівництво спортивних площадок, заходи щодо проведення канікул, допомога в проведенні відпочинку, міжнародні зустрічі, охорона прав і праці підлітків. Мова йде про широку превентивну роботу з дітьми і підлітками [3, с. 154].

Що стосується «*допомоги у вихованні*», то мається на увазі надання соціальної допомоги підліткам і тим родинам, у яких є значні труднощі, наприклад, проблеми у вихованні, проблеми спілкування і насильства в родині, аномалія батьків, дітей і підлітків. З цією метою в країні створено *служби із захисту виховання*, що є однією з форм підтримки родин, які мають проблеми психолого-педагогічного характеру. Завдання цих служб – надання підтримки батькам у питаннях виховання дітей, а також у наданні допомоги дітям і підліткам у формі поради або діючої допомоги, щоб у такий спосіб попередити небезпеку, яка насувається, або запобігти всіляким сімейним конфліктам і відхиленням у поведінці підлітків. У складі даних служб зайняті соціальні педагоги, які надають допомогу родині безупинно (більш ніж 3 роки) й інтенсивно (до 20 годин на тиждень) у формі бесід із батьками і дітьми у вільний час. Мета соціально-педагогічної допомоги родині полягає в тому, щоб не допустити скерування дітей у дитячий будинок або інтернат. Перебування дітей у родині обходиться

дешевше, ніж перебування в інтернаті, тому в силу своєї ефективності в останні роки такої превентивній формі роботи надається перевага та відбувається постійний процес її удосконалення і розвитку [6, с. 155-158].

Для роботи у сфері дитячо-підліткової допомоги, профілактики дитячої і підліткової злочинності, роботи з батьками у Німеччині створено мультидисциплінарні команди фахівців, які працюють у відповідних соціальних організаціях. У складі таких команд превенції – соціальні працівники, соціальні педагоги, психологи, педагоги, соціологи, вихователі, лікарі та юристи.

В історії становлення політики захисту дитинства та створення німецьких і швейцарських сирітських закладів XIX ст. заслуговує на увагу Гофвільська колонія (неподалік м. Берн, Швейцарія), створена швейцарським педагогом і агрономом Еммануелем фон Фелленбергом, у якій виховання сиріт було побудовано разом з тим, що поряд із шкільними заняттями вихованці займалися земельною справою, таким чином покриваючи витрати на своє утримання й отримуючи самостійність [7, с. 12-13; 4, с. 35], а в подальшому таке виховання сприяло кращому облаштуванню цих дітей у житті, їх більш успішному становищу і самореалізації.

Необхідно відмітити, що у Швейцарії існують *служби церковні*, а також *общинні*, що безпосередньо належать до кантону (країна розділена на 26 кантонів і кожний з них має власне законодавство). Функціонують також *багатопрофільні центри* опіки, розв'язання вікових проблем тощо, які виконують превентивну місію, діють на випередження ризику соціального сирітства. *Церковні громади* працюють диференційовано з підлітками, самотніми матерями, безпритульними, вдовами допомога ґрунтується на принципі: «Спочатку слід використати всі можливості родині». Якщо їх виявляється недостатньо, тоді залучаються приватні чи церковні служби [2, с. 165-166].

Поруч із багатопрофільними центрами соціальних служб по роботі з сім'ями та дітьми, у Швейцарії створено мережу *служби допомоги молоді*, до якої належать *виховні дитячі і юнацькі інтернати, пункти молодіжних зустрічей, молодіжні центри юнаків та дівчат*, де проводяться спільні заходи, бесіди, індивідуальні консультації [8, с. 216-218]. Така превентивна практика свідчить про активне залучення громадського сектору до процесу попередження соціального сирітства та ефективну співпрацю держави і суспільства в цій справі.

Аналізуючи досвід Австрії, варто зазначити, що практика розв'язання проблеми соціального сирітства, його превенції та організації роботи з дітьми-сиротами пов'язана з ім'ям Германа Гмайнера і діяльністю організації «SOS – Кіндердорф» («Дитяче містечко» – модель дитячого будинку із сімейним вихованням (дитячий будинок сімейного типу)), що сьогодні являє собою благодійну організацію «SOS Children's Villages International», філіали якої представлені у сто тридцяти трьох країнах світу, у тому числі й в Україні.

У середині XX століття ідея щодо створення дитячих селищ [9], запропонована австрійським педагогом Германом Гмайнером, який у 1949 році збудував перший будинок майбутнього дитячого містечка «СОС – Кіндердорф», для дітей, які залишилися без піклування батьків, стала найбільш вдалою і результативною практикою запровадження сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей категорії «соціальних сиріт». За задумом засновника дитячі селища або містечка повинні були об'єднувати декілька котеджів, призначених для окремої сім'ї, яка складалася із матері-виховательки і декількох дітей (віком від 6 до 8 років). Хлопчики й дівчатка вважалися в ній братами й сестрами. Жінка погоджувалася зробити материнство своєю професією й способом життя і, взявши на виховання 6-7 дітей, різних за віком, ставала господаркою у домі. Вона ж визначала стиль і уклад життя, вирішувала конфлікти. Господарством дитячого селища займався невеличкий штат працівників, який складався із адміністратора і декількох його помічників. Мати-вихователька «гмайнеровського містечка» – це особлива фігура, з одного боку вона є службовцем, що отримує заробітну платню, має право на вихідні, відпустку, лікарняний бюлетень, пенсію, а з іншого – її служба це не просто професія, це повне служіння чужим дітям, адже вона відмовлялася від власної родини [9;10].

Паралельно із розвитком мережі дитячих містечок, в Австрії наприкінці 80-х років XX століття було розроблено нову модель терапії; віденський дитячий телефон; спеціалізований дитячий будинок тощо [11, с. 315]. Діяльність цих структур спрямована на попередження і локалізацію причин виникнення соціального сирітства, що можуть спровокувати неналежний догляд за дітьми, відмову батьків від власних дітей.

Як показує аналіз досвіду попереджувально-профілактичної роботи Швеції, ще з 1982 року в країні розпочала дію національна добровільна програма «*Контактна модель роботи з сім'єю*». Суть цієї програми в тому, що місцеві комітети соціального забезпечення підбирають сім'ї або окремих осіб для надання підтримки іншим сім'ям, що опинилися в складних життєвих ситуаціях. Підібрані особи є звичайними громадянами без професійного досвіду, але які вміють контактувати, підтримати, допомагати іншим. Крім основної мети – надання підтримки – контактна модель роботи з сім'єю дозволяє: 1) розширити мережу обслуговування клієнта; 2) попередити відчуження батьків і дітей; 3) дати дітям можливість встановлювати стосунки з іншими дорослими та мати в якості зразка людину чоловічої або жіночої статі (у разі виховання дитини в неповній сім'ї); 4) дати можливість батькам

провести вихідні дні за власним бажанням і планом; 5) підтримувати батьків у їх батьківській ролі. Контактна модель використовується в роботі з різними типами сімей: неповними, розлученими, залежними від алкоголю й наркотиків, які виховують дітей з інвалідністю, молодими сім'ями [6, с. 285-286].

Секретарі контактного обслуговування проходять спеціальну підготовку. Вона включає індивідуальне консультування, а також групову роботу в формі тренінгу. Це дозволяє соціальним працівникам глибше зрозуміти ролі членів сім'ї, залучених у різні конфлікти. Проводяться також курси, на яких секретарі різних районів зустрічаються, обмінюються поглядами, досвідом [3, с. 211-212]. Підбір сімей або осіб для контакту здійснюється різними способами:

1. Підбір, орієнтований на клієнта. У цьому випадку здійснюється пошук особи або сім'ї для контакту з певним клієнтом. Іноді клієнт сам пропонує сім'ю або окрему людину, якій він довіряє.

2. Індивідуально орієнтований підбір. Він полягає в спробах переконати певних осіб, підібраних для контакту взяти на себе відповідальність і попрацювати з сім'єю.

3. Загальний підбір. Він полягає у використанні засобів масової інформації для залучення широкого кола громадян, із числа яких можуть бути підібрані особи для контакту [12, с. 67].

Окрім такої форми роботи з сім'ями або особами для контакту використовується навчання в формі вечірніх семінарів з конкретної проблематики або у вигляді гуртків. Гуртки зазвичай складаються з групи людей і підготованого лідера, які зустрічаються один раз на тиждень і обговорюють теми, що цікавлять групу на підставі заздалегідь складеного плану. До тематики таких зустрічей входять теми: соціальні ризики для дитини; допомога жінкам, які потерпають від домашнього насилля; сімейні стосунки; робота в якості осіб для контакту тощо. Досвід шведських фахівців показує, що дуже важливо заохочувати людей до планування освітніх програм [6, с. 287].

Загалом у Швеції, де рівень неповних сімей становить 32% і є найвищим у Європі, стратегія державної політики допомоги неповним сім'ям орієнтована на успішне поєднання самотніми батьками своїх батьківських функцій, їх ефективного виконання і професійної діяльності. Самотні матері отримують спеціальні виплати від держави лише на дітей, а не на утримання матері, яка не працює. Водночас держава забезпечує їй не лише робоче місце, а й тимчасові виплати на період перенавчання або отримання спеціальності, що необхідна для отримання більш оплачуваної роботи. Батьки, які працюють, мають широкий вибір різноманітних форм позасімейного догляду за дітьми [6, с. 290]. Тобто важливо відмітити, що шведська модель превенції соціального сирітства максимально орієнтована на роботу із біологічними сім'ями задля збереження дитини в сім'ї і надання родині своєчасної допомоги.

У Норвегії найбільш розповсюдженою формою турботи про сиріт є їх влаштування в благополучні сім'ї на виховання. У залежності від того, на скільки дитина позбавлена батьківського піклування, визначається й роль других батьків у її житті. Деяких дітей, чий батьки зловживають алкоголем, але роблять спроби позбавитися цієї залежності й лікуються, відправляють до піклувальників на вихідні. Прийомна сім'я також має право просити соціальні служби дозволити їй взяти цю дитину на канікули, свята, проводити з нею заняття спортом, музикою, естетично розвивати її. Дітей, ізольованих від батьків у дитинстві, за їх проханням влаштовують у інших містах або районах, надаючи їм державну підтримку для отримання освіти, роботи, житла на новому місці. Прийомні батьки також турбуються про своїх підопічних у міру своїх можливостей. І де б не знаходилися діти (у притулках місцевих органів самоврядування, прийомних сім'ях) вони залишаються державними дітьми, тобто тими, кому гарантовані підтримка держави, захист за законом, глибока повага до їх людських прав [7, с. 22-23; 11, с. 156].

Ефективною превентивною тактикою щодо розв'язання проблеми соціального сирітства, яку використовує уряд Норвегії, є спеціальна матеріальна допомога самотнім матерям, з метою догляду і виховання дитини вдома до досягнення нею 10 років [6]. Окрім цього неповні сім'ї мають також систему соціальних пільг та виплат, що дозволяють їм жити вище рівня офіційної бідності в країні.

Давні традиції щодо політики рішення проблеми дитячого сирітства має й Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії. Так, ще в XIX ст. в Англії, існувала система соціальних установ для сиріт – «робітничих будинків», у відкривалися сирітські притулки, де знаходили «призрені» діти-сироти, які не могли бути влаштовані в приватні сімейства. У притулках для ночівлі відкривалися робітничі школи для вуличних дітей [7, с. 13; 2, с. 174], які, разом із вихованням, навчали дітей навичкам робітничих професій. Дана система закладів була зорієнтована на захист соціально вразливих категорій дітей і локалізацію проблеми дитячої безпритульності.

Сучасна соціальна політика Великобританії щодо захисту дитинства і розв'язання проблеми соціального сирітства носить превентивний характер і ґрунтується на розгалуженій мережі соціальних служб, що об'єднує три типи організацій, які надають служби, і громадських об'єднань щодо їх підтримки, які спрямовані на локалізацію явища соціального сирітства та організацію відповідних профілактично-корекційних заходів. Практика показує, що у випадку виявлення неблагополучної сім'ї, в якій не створені належні умови для нормального розвитку дитини, де її ображають, карають, чи взагалі не звертають на неї уваги, що негативно починає позначатися на поведінці дитини, її (дитину)

тимчасово вилучають із такого середовища. І найбільш поширеними заходами в подібних випадках є «fostering» і «mainstay». Точний переклад цих термінів зробити досить важко, але суть їх у тому, що вони означають догляд за чужою дитиною, особливий вид опікунства [3; 13; 14; 15].

«Fostering» передбачає перебування у прийомній сім'ї (якій частково делегуються батьківські права) протягом тривалого періоду часу, як правило – до повноліття. Проте контакти дитини зі справжніми батьками зберігаються, і як тільки умови, наприклад економічні, в сім'ї стають більш сприятливими для виховання дитини, вона знову повертається до своїх батьків. Фостерна сім'я є особливим соціально-педагогічним феноменом британського суспільства. ...Під час створення фостерної сім'ї суттєвими моментами є: поетапне введення дитини у фостерну сім'ю; врахування важливих проблем у дітей-сиріт: посилена турбота про гетеросексуальні стосунки, конфлікти з ровесниками чи батьками; розв'язання стресових ситуацій, з якими доводиться стикатися прийомним дітям вдома, у школі, у групі ровесників тощо» [3, с. 107-108; 13, с. 87; 15, с. 95-96].

«Mainstay» передбачає догляд за дітьми віком від 11 до 17 років на коротший період, найчастіше це – всього кілька місяців, у зв'язку з тимчасовими труднощами в сім'ї дитини. Якщо ці труднощі зникають, дитина повертається в сім'ю, якщо ж сім'я продовжує переживати важкий період, то оформляються «fostering» [3, с. 108; 13, с. 88; 15, с. 96].

Крім того, у Великобританії існує ще один вид догляду за дітьми із неблагополучних сімей – «emergency care» – *догляд у надзвичайних (критичних) ситуаціях*. Він має місце тоді, коли виникає необхідність негайно ізолювати дитину від негативного впливу в сім'ї, наприклад, коли трапилась яка-небудь надзвичайна подія, що може викликати психічну травму в дитини (вбивство, арешт, аварія тощо). У таких випадках дитина передається для догляду в іншу сім'ю на кілька днів чи тижнів до остаточного вирішення питання про її подальшу долю. Люди, які в будь-який час дня і ночі готові прийняти в свою сім'ю чужу дитину, називаються «carers» (ті, що турбуються, доглядають). Ними можуть бути сімейні та одинокі люди, яким виповнилось 25 років і які виявили бажання виховувати чужих дітей [3, с. 108-109; 13, с. 89; 15, с. 96]. В Україні сьогодні є спроби запровадити подібний інститут підтримки дітей у кризових ситуаціях, який отримав назву інститут патронатної сім'ї або сімей патронатних вихователів [16].

Ефективною превентивною тактикою попередження реплікативного (повторного) сирітства став і сімейний проект «Мостова сім'я», що був розроблений у Великобританії ще в 1979 р. (м. Колчестер). Причиною створення нового проекту стали невдалі випадки розміщення дітей після дитячого будинку в прийомні сім'ї. Проект був розроблений для вирішення наступних завдань:

1. Дати відчуття дитині, яка знаходиться в дитячому будинку, смак сімейного життя і допомогти фахівцям оцінити його здатність жити в звичайній сім'ї.
2. Допомогти виявити поведінкові проблеми в дитини, до того як вона увійде до «нової» сім'ї.
3. Стати мостовою сім'єю дітям, які пережили невдале розміщення, підбадьорити і допомогти подолати поведінкові проблеми перед наступною спробою розміщення.
4. Надати короткий передих приймальним сім'ям, чиї діти мають серйозні фізичні або розумові недоліки.
5. Надати короткостроковий досвід «звичайного сімейного життя» дітям від 16 років і дорослішим (надто дорослі для усиновлення). Таким дітям терміново необхідний досвід життя в домашній обстановці, перш ніж вони почнуть жити самостійно [3, с. 100; 12, с. 63].

Всі розміщення в мостовій сім'ї здійснюються на контрактній основі. Контракт узгоджується і підписується мостовою сім'єю, що займається дитиною, працівником місцевого органу влади і співробітником сімейного проекту. У контракті відображені обов'язки сім'ї відносно дитини, містяться інструкції за медичними аспектами, контактам з рідними родичами і розписані обов'язки соціальних працівників. Всі діти розміщуються на обмежений термін (зазвичай 6 місяців) з можливістю його продовження за угодою сторін. Мостовій сім'ї надається можливість вибору дитини, до уваги беруть також вік, та запити інших дітей, що виховуються в цій сім'ї. Обов'язки мостової сім'ї відносно дитини: 1) хороший догляд; 2) навчання основним нормам соціальної поведінки; 3) корегування шкідливих звичок; 4) ведення щоденника і написання звітів; 5) тісний контакт зі школою; 6) зустрічі з соціальним працівником; 7) регулярні медичні огляди; 8) допомога дитині в осмисленні її минулого і майбутнього; 9) демонстрація без окрас сімейного життя; 10) підготовка до переміщення в постійну сім'ю; 11) турбота і супровід після розміщення [12, с. 64].

Мостові сім'ї відбираються і навчаються так само, як усиновителі і прийомні сім'ї, які беруть участь у проекті. Крім того, вже приступивши до роботи, мостові сім'ї можуть брати участь у тренінгах для співробітників проекту, а якщо це необхідно, то для них організуються спеціальні тренінги. Діяльність мостової сім'ї оплачується, якщо тільки дитина проживає в ній. Кожній сім'ї виплачується винагорода в розмірі 60 фунтів стерлінгів на тиждень і допомога на утримання дитини. При цьому сім'я сама платить всі податки і страхові внески. Гроші сім'ям виплачує соціальна служба, і виплачені суми в узгоджений час повертаються їй відповідними місцевими органами влади. Не передбачено ніяких виплат за спеціальні послуги і ніяких інших виплат, окрім проїзних витрат [12].

Кожна сім'я пов'язана із координатором проекту «Мостова сім'я», який несе відповідальність за особисті потреби сім'ї, стежить за дотриманням умов контракту, своєчасністю виплат, наданням необхідної допомоги. Крім того, поки дитина проживає в мостовій сім'ї працівник місцевих органів влади, який займається дитиною, або працівник проекту зобов'язані її відвідувати. Отже, вже близько сорока років у Великобританії діє «Мостова сім'я» як форма турботи про дітей, позбавлених батьківського піклування. Уже накопичений значний досвід, який показав, що мостова сім'я – це корисна і гнучка служба, що допомагає знайти усиновителів і прийомних батьків дітям, які виховуються в дитячому будинку. Крім того, як вважають англійські фахівці, у мостовій сім'ї можна розміщувати дітей, які ще не потрапили в систему опіки. Довгостроковою метою такого розміщення було б усиновлення дитини або возз'єднання його з рідною сім'єю [2, с. 100-102]. Отже, така система сімейної підтримки дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, є своєрідною превентивною технологією щодо попередження в майбутньому повторного (реплікативного) соціального сирітства, коли діти, учасники цієї програми, самі стануть дорослими і батьками, а також технологією локалізації явища соціального сирітства.

Превентивні тактики реалізуються і в роботі з неповними сім'ями, самотніми батьками. Аналіз соціальної сімейної політики більшості європейських країн свідчить, що надання допомоги сім'ям, в яких дітей виховують батьки-одиначки (матері або батьки), є предметом суттєвої підтримки з боку держави. Так, у Великобританії існує модель допомоги малозабезпеченим самотнім батькам, що діє у вигляді урядової програми «Підтримка доходів», відповідно до якої більше половини всіх самотніх батьків отримують матеріальну допомогу від держави, згідно з якою вони можуть залишатися вдома до досягнення дитиною 16-річного віку, а це забезпечує більшу увагу батьків до виховання власних дітей. Разом з тим самотні батьки також отримують виплати на дітей, безкоштовно користуються послугами державної системи охорони здоров'я, мають переважне право на отримання державного житла [6]. Все це яскраво ілюструє конкретні превентивні заходи держави щодо запобігання негативного суспільного явища соціального сирітства, адже дозволяє більше часу батькам приділити виконанню своїх батьківських обов'язків.

Унікальним і важливим для розробки нашої теми дослідження є досвід багатьох країн Західної Європи (у тому числі й Великобританії) щодо залучення громадськості до попередження і розв'язання проблеми соціального сирітства. Мова йде про благодійну роботу фондів соціальних інвестицій, які працюють у багатьох країнах світу. Діяльність їх спрямована переважно на відновлення об'єктів соціальної інфраструктури і подолання бідності. Проте фонд кожної країни має свої відмінності. Особливістю благодійної роботи міжнародних фондів соціальних інвестицій є впровадження інноваційних економічних об'єктів соціальних технологій надання соціальних послуг, які базуються на принципах інтеграції вразливих груп у суспільство, децентралізації та деінституціалізації надання соціальних послуг. У рамках інноваційних соціальних технологій відпрацьовуються механізми соціального замовлення та соціального контракту, нові стандарти соціальних послуг [12; 13; 15; 17; 18; 19], що є актуальним і для розв'язання проблеми соціального сирітства та залучення місцевих громад до її попередження.

Як зазначає С. Кубіцький [3], інноваційні соціальні технології надання соціальних послуг – це технології створення або вдосконалення соціальних послуг, які суттєво підвищують якість життя вразливих груп населення і спрямовані на їхню соціальну інтеграцію [3, с. 105].

Проекти фондів з інноваційних соціальних технологій надання соціальних послуг у Великій Британії (як і в багатьох економічно розвинених країнах Західної Європи) спрямовані на розробку і запровадження таких моделей соціальних послуг, які [3, с. 105]:

- максимально наближені до одержувачів – надаються там, де людина мешкає, у громаді;
- враховують індивідуальні потреби та особливості людини;
- завдяки принципам адресності та справедливості надаються саме тим, хто їх потребує;
- спрямовані на деінституціалізацію, інтеграцію, передбачають партнерство.

У рамках інноваційних моделей соціальних послуг створюються:

- центри раннього втручання, денних послуг, тимчасового догляду, підтримки сімей та опікунів, кризові центри;
- притулки відкритого типу;
- моделі самостійного проживання в громаді – будинки групового проживання, міні-гуртожитки, соціальний супровід проживання у власній квартирі тощо;
- профілактичні програми попередження насильства в сім'ї, дитячої бездоглядності, соціального сирітства тощо;
- фостерні програми перебування, догляду, виховання в прийомних сім'ях;
- програми розвитку волонтерського руху в наданні соціальних послуг; інноваційні послуги на базі інтернатних установ [3, с. 105-106].

Як свідчить аналіз міжнародної практики превенції соціального сирітства, базовою складовою інтегрованої моделі соціальних послуг благодійних організацій є служба підтримки вразливих сімей – спеціалізоване формування, мета діяльності якого: здійснення соціальної підтримки сімей із дітьми,

які опинилися в складних життєвих обставинах, надання їм адресних комплексних соціальних послуг [3; 6; 15; 17].

Реалізуючи таку інтегровану модель соціальних послуг, у Великобританії запроваджено *технологію благодійної роботи із сім'єю, що опинилася в життєвій скруті*, яка представлена в таких етапах:

Етап 1. Виявлення сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Етап 2. Здійснення діагностування ситуації в сім'ї, її потреб та проблем (у т. ч. обстеження умов проживання сім'ї).

Етап 3. Ухвалення рішення про необхідність надання комплексних соціальних послуг, планування спільних дій (соціальний супровід).

Етап 4. Надання соціальних послуг сім'ї, що опинилася в складних життєвих обставинах.

Етап 5. Оцінка проведеної роботи, припинення соціального супроводу [3; 6; 15; 17].

Подібна технологічна модель соціально-педагогічної роботи з сім'ями в складних життєвих обставинах, але з боку системи державних соціальних служб, активно реалізується сьогодні в Україні. Що ж до залучення місцевих територіальних громад, громадськості, до справи превенції соціального сирітства та реалізації такої технології роботи з сім'ями в СЖО, то поки що це питання залишається системно не вирішеним, хоча є спроби надання такої допомоги. Причинами цього є і законодавча неврегульованість питання створення і функціонування приватних соціальних центрів різних видів допомоги населенню в місцевій громаді, низька активність громадськості, недостатність кваліфікованих кадрів, тощо.

Продовжуючи аналіз суспільної практики західноєвропейських країн щодо активізації ресурсів громади та залучення її суб'єктів до процесу превенції соціального сирітства, варто також звернути увагу на багатий досвід Великої Британії і розпочатий там процес залучення шкіл до надання соціальних послуг.

Ідея розширення традиційного спектру послуг школи виникла наприкінці 90-х років у США і поширилася на Велику Британію та Австралію. Із сер. 2000-х років Міністерство освіти та навичок Об'єднаного Королівства активно розвиває концепцію розширених шкіл, яка знайшла відображення в нормативному документі «Кожна дитина має значення», де зазначається, що для повнішого використання потенціалу шкіл пропонується створити на їх базі так звані «розширені школи» та «інформаційні пункти для батьків» [20, с. 120; 21, с. 15].

Розширеною називається школа, що забезпечує низку заходів та послуг, які виходять за рамки шкільного розпорядку дня, з метою задоволення потреб учнів, їх сімей та широкої громадськості. Позитивними рисами зазначеного типу навчального закладу є те, що вони діють як координаційні центри різних послуг для сімей, дітей та громади, зокрема, таких, як догляд за дітьми, здоров'язбережувальні та соціальні послуги, освіта дорослих та сімейне навчання, навчальна підтримка, доступ до ІКТ, спортивні чи культурно-дозвілєві види діяльності [20; 21; 22].

«Розширена школа» або *школа з повним спектром послуг* (full-service school) інтегрує в собі освітні, медичні, соціальні та людські послуги, що відповідають потребам дітей, молоді та їхніх сімей на території школи або в інших легкодоступних для цільової категорії місцях. Зазначений тип навчального закладу надає послуги профілактики, лікування та підтримки дітей і сімей. Крім того, послуги шкіл надаються за принципами високої якості, комплексності та побудовані на основі міжвідомчого партнерства державних, місцевих, публічних та приватних підприємств [22, с. 15].

Серед таких послуг можуть бути [20, с. 120]:

1. Додаткові навчальні та розважальні послуги для школярів, що не входять до навчальних планів школи.

2. Інформаційні центри для громади.

3. Додаткові заняття для дітей та заняття для батьків з метою підвищення їхньої батьківської компетентності.

4. Послуги спеціаліста в таких сферах, як спорт, комп'ютерні технології тощо.

Метою *інформаційного пункту для батьків* є інформування про ключові стадії розвитку дитини та про наявні соціальні послуги в громаді. Заходи такого пункту – інформаційні одноразові зустрічі з батьками. Кожен такий захід може мати чотири основні блоки: інформування про особливості розвитку дитини; відео про соціальні послуги для підтримки батьків; спеціально розроблені ігри, які покликані познайомити батьків із представниками місцевих служб підтримки сім'ї; обмін інформацією про місцеві організації, які надають підтримку сім'ям [20, с. 120].

Також, згідно з програмою «Кожна дитина має значення», у Великій Британії почали розвиватися *дитячі центри* – комплексні заклади, спрямовані на надання послуг відповідно до потреб дітей та сімей у громаді. Вони є місцем концентрування інтегрованих послуг та інформації для дітей віком до 5 років та їх сімей. Перевага цієї форми роботи виявляється в її гнучкості та готовності відповідати потребам громади і конкретної дитини та її сім'ї. Загалом налічується понад 3 500 таких центрів. Кожен із цих закладів не схожий на інший. Деякі з них надають послуги денного перебування дитини, на зразок дитячого садка, інші спеціалізуються на консультуванні батьків. До переліку послуг

таких центрів можуть входити педагогічні, психологічні та юридичні консультації, елементарні медичні послуги, ігрові центри для дітей та семінари для їх батьків. Мета дитячих центрів – допомогти батькам максимально реалізувати свій батьківський потенціал і не допустити ситуації можливого недогляду чи розлучення дитини із сім'єю. Однією з не менш важливих переваг дитячих центрів є *зосередження основних необхідних послуг під одним дахом*. Тобто, мамі з дитиною не треба йти до лікарні та сидіти в черзі, якщо їй потрібен звичайний профілактичний огляд. Наприклад, Дитячий центр Уайтфрайерс (див. далі рис. 1.) в одному із мікрорайонів Лондона спеціалізується на роботі з батьками та дітьми [20, с. 125] та надає комплекс послуг.

Послуги для сімей у Дитячому центрі Уайтфрайерс надають штатні спеціалісти центру, а також інші фахівці з громади (медики, педагоги, психологи, соціальні працівники, місцем роботи яких у певні дні є визначений центр). Уся діяльність центру побудована на взаємодії та партнерстві, що є стрижневою особливістю соціальної політики Великої Британії. Центр входить до загальної системи Служб для дітей району і тісно взаємодіє із соціальними працівниками, які ведуть справи дітей. У прийнятті на роботу враховується досвід та кваліфікація спеціалістів, персонал намагаються підбирати різних національностей, щоб фахівці мали змогу краще розуміти традиції та адаптаційні труднощі клієнтів.

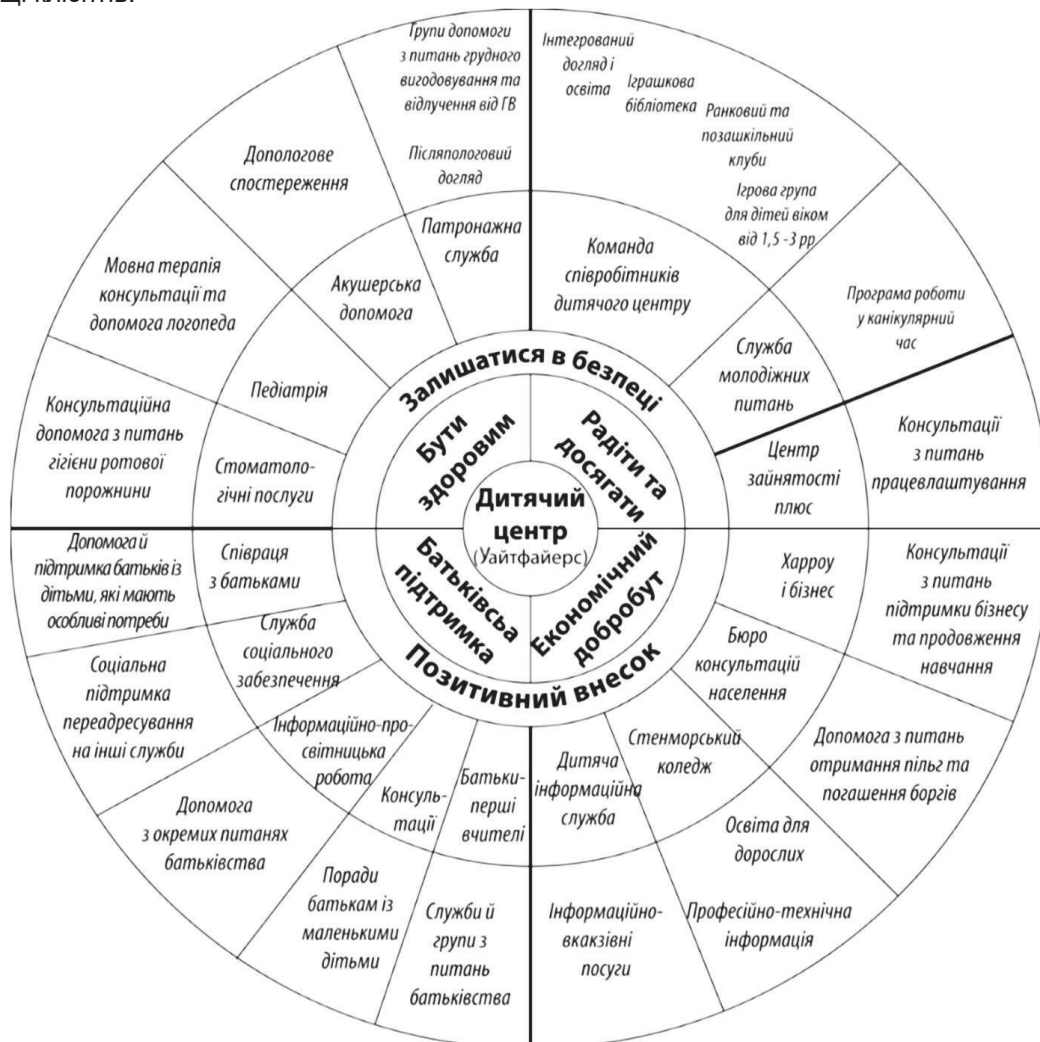

Рис. 1. Послуги Дитячого центру Уайтфрайерс (мікрорайон Лондона) [20, с. 125].

Послуги в Центрі надаються безкоштовно та добровільно. Батьків можуть зобов'язати відвідувати Центр, якщо це зазначено в індивідуальному плані опіки над дитиною, але відсоток таких сімей серед клієнтів Центру дуже незначний. Створюють дитячі центри в місцях, зручних та доступних для дітей і сімей, часто поряд зі школою чи дитячим закладом або в їх приміщеннях [20, с. 125]. Представлений досвід громади Лондона щодо існуючої практики залучення міської громади до розв'язання проблем дітей і сімей, надання їм превентивних послуг і попередження соціального сирітства є вкрай інформативним і важливим для нашого дослідження, адже відображає цілісний, системний підхід щодо організації процесу превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста, що є предметом нашого дослідження і подальшого наукового пошуку.

Підсумовуючи аналіз досвіду західноєвропейських країн щодо суспільної практики превенції соціального сирітства, можемо зазначити, що історично її еволюція пов'язана спочатку із діями, спрямованими на локалізацію явища дитячого сирітства, і створення системи спеціальних дитячих соціальних закладів, серед яких: сирітські притулки для знайд, робітничі будинки і школи, притулки для ночівлі, навчально-виховні землеробські колонії, виправні реформаторії для малолітніх злочинців, денні притулки для дітей, так звані дитячі садки, які здебільшого діяли під наглядом муніципальної влади, та вся діяльність яких була спрямована на попередження дитячої бездоглядності і безпритульності, дитячої злочинності, захист дітей і формування в них особистого ресурсу щодо подальшого облаштування в житті через залучення їх до праці, формування професійних навичок. А вже пізніше, з початком 70-х років ХХ ст., – із формуванням урядами економічно розвинених країн Західної Європи системної соціальної політики, орієнтованої на превентивну роботу з сім'єю, і наданням допомоги батькам у вихованні дітей, виконанні їх батьківських функцій і обов'язків, подоланні життєвих труднощів, а також активне залучення громадськості до надання допомоги сім'ям із дітьми, що сприяло створенню системи спеціалізованих соціальних служб для роботи з сім'єю та інститутів соціальної підтримки сімей і дітей у СЖО, різних форм власності, що надають комплекс необхідних соціальних послуг та сприяють скороченню чисельності неблагополучних сімей і, як наслідок – зменшенню кількості покинутих, бездоглядних дітей, так званої категорії «соціальних сиріт».

Дане дослідження не вичерпує всіх проблемних питань заявленої теми. Орієнтиром для подальших наукових розвідок може бути аналіз становлення і розвитку практики соціальної роботи з вразливими категоріями сімей і дітей у США, Канаді, країнах Сходу і Центрально-східної Європи та можливих шляхів адаптації найефективніших форм превентивної практики в систему соціальної роботи України.

Список використаних джерел:

1. Ошанин М. А. О призрении покинутых детей. Ярославль : Типография губернской земской управы, 1912. 283 с.
2. Басов Н. Ф., Басова В. М., Кравченко А. Н. История социальной педагогики : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2005. 256 с.
3. Кубицький С. О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. 5-те вид. доп. і перероб. Київ : Міленіум, 2017. 360 с.
4. Циткилов П. Я. История социальной работы : учеб. пособие. Ростов н/Дону : Феникс, 2006. 448 с.
5. Соколова Лілія. Рецепт на дитину. *Дзеркало тижня*. 2013. № 26 (123). С. 14.
6. Холостова Е. И., Дашкина А. Н., Малофеев И. В. Зарубежный опыт социальной работы : учебное пособие. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2013. 368 с.
7. Бекова Э. К. Профилактика воспроизводства социального сиротства : диссер. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ярославль, 2007. 227 с.
8. Доля І. М. Подолання дитячої безпритульності : міжнародна та вітчизняна практика. *Стратегічні пріоритети*. 2010. №1. С. 55–59.
9. Jenny Nobis Hermann Gmeiner. Vater der SOS-Kinderdörfer. <http://forge.fh-potsdam.de/~BiB/gruender/gmeiner.pdf>.
10. Кузьмин К. В., Сутырин Б. А. История социальной работы за рубежом и в России: учебн. для студ. высш. учебн. завед. Москва : Центрполиграф, 2001. 362 с.
11. Фирсов М. В. Введение в теоретические основы социальной работы (историко-понятийный аспект). Москва : Ин-т практической психологи ; Воронеж : МОДЭҚД, 1997. 223 с.
12. Корнюшина Р. В. Зарубежный опыт социальной работы. Владивосток : Издательство Дальневосточного университета, 2004. 85 с.
13. Целых М. П. Социальная работа за рубежом : Великобритания : учебное пособие для студентов учреждений высшего профессионального образования. Москва : Академия, 2010. 144 с.
14. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: Монографія / за ред. В. В. Барабаша. Херсон : Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2008. – 340 с.
15. Козлов Д. А. Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции, перспективы. Москва: Флинта, 1998. 217 с.
16. Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 148. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>.
17. Ромм Т. А., Ромм М. В. Социальная работа за рубежом: учебное пособие для СПО ; 2-е изд., пер. и доп. Москва : Юрайт, 2018. 196 с.
18. Холостова Е. И. Социальная работа: история, теория и практика : учебник для бакалавров. *Социальная работа с различными категориями населения за рубежом*. Москва : Издательство Юрайт, 2012. 905 с.
19. Социальная работа за рубежом : учебное пособие / сост. Е. С. Новак, Е. Г. Лозовская, М. А. Кузнецова; под общ. ред. Е. С. Новак. Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2001. 172 с.
20. Кияница З. П., Петрович Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
21. Вознюк В. Підходи до трактування поняття «розширена школа». *Порівняльно-педагогічні студії*. № 6 (20). 2014. С. 13–19.
22. Dryfoos J. Full-Service Schools. A revolution in health and social services for children, youth and families. San Francisco : Jossey-Bass, 1998. 336 p.